

Canteiros, quintos e mozos de cordel. Unha visión da emigración de Tabairós e Montes entre 1741 e 1816 a través dos expedientes de liberdade e solteiría

Damián Porto Rico

damian.portorico@hotmail.com

Resumo. Os expedientes de liberdade e solteiría son instrumentos elaborados pola Igrexa Católica, tramitados polo común ante os Provisores Diocesanos e encamiñados a averiguar o estado matrimonial ou previo ao mesmo daqueles que mudaron a súa residencia; habitualmente refírense a emigrantes, aínda que comprenden outras categorías tales que viúvas, criados ou militares¹. Constitúen unha fonte documental de gran interese para o estudo, por exemplo, da emigración e a súa casuística ao longo da Idade Moderna.

Abstract. Records of freedom and singleness are documents issued by the Catholic Church, processed before the diocesan providers and aimed to find out the marital status of those who have changed their residence. They usually refer to emigrants, although they include other categories such as widows, servants or military personnel. They are a documentary source of great interest for the study, for example, of emigration and its casuistry in the modern age.

Tipoloxía documental e ámbito xeográfico

Trátase dunha serie documental arquivística estreitamente vencellada ás regulamentacións impostas pola Igrexa ás relacións de parella tras o Concilio de Trento (1545-1563), que incluían a elaboración de rexistros sacramentais e expedientes previos ao matrimonio que asegurasen –por exemplo– a viuvez dalgunha das partes. Eran trámites de preceptivo cumprimento, pois sen eles a convivencia pasaba a ser amancebamento e a prole non era considerada lexítima. Ademais, as autoridades eclesiásticas e civís eran conscientes da potencial problemática de bigamia orixinada polos individuos que, logo de emigrar, podían contraer matrimonio noutros lugares nos que se descoñecía o seu estado e vida. De aí que, á hora de casar, se esixa o consentimento mutuo por escrito, as proclamas ou amonestacións

1 Tamén aparecen mencionados en diversos arquivos diocesanos como «Expedientes de liberdade», «Expedientes de solteirías e viuveces», etc. Ou mesmo, nalgúns cadros de clasificación arquivística, como subserie dos «Expedientes de dispensas matrimoniais» baixo o epígrafe «Solteirías e viuveces».

asimismo públicas na igrexa, a presenza de sacerdote e testemuñas na celebración, etc. Así, os expedientes –ou informacións– de liberdade formaban parte da tramitación previa ao matrimonio tendente a cercionarse da solteiría ou viuvez das partes; sobre todo cando algunha delas estivera fóra da súa parroquia máis tempo do que o reitor podía certificar, facéndose preciso o dictame do Provisor do Arcebispado. O que orixina a súa presenza nos arquivos diocesanos, formando parte da documentación do Tribunal do Provisorato.

Ao mesmo tempo procuraban limitar o fenómeno da endogamia, presente sobre todo nas pequenas aldeas illadas do interior de Galicia e que se podía dar por diversas vías: por exemplo, en 1816, ao pretender casar o veciño de Santa Mariña de Castrelo Santiago Rei coa veciña de Santo Estevo de Lagartóns María Manuela Rei e sendo ambos expósitos do Hospital Real de Santiago, o cura poñía o reparo de que poderían incluso resultar irmáns².

Os plantexamentos do Concilio de Trento tiveron a súa plasmación nas diversas dioceses mediante as constitucións sinodais: nas primeiras editadas en Compostela no 1576, dispuxo o arcebispo Francisco Blanco sobre os matrimonios a esixencia da acreditación da liberdade dos contraentes: velaí a orixe desta serie documental de longa pervivencia³. Con posterioridade a lexislación civil dispuxo tamén normativa sobre a formalización de esponsais⁴ e os expedientes de liberdade proseguiron até a actualidade, posto que aínda en 1972 se tramitaban, por exemplo, para varios albaneis de Rubín ou Lamas que traballaran en San Sebastián e que querían casar nas igrexas da nosa veciñanza.

A súa estrutura documental iníciase coa solicitude do interesado (habitualmente por medio de procurador con poder outorgado ao efecto), seguida pola autorización eclesiástica para dar fe das declaracións, os interrogatorios das testemuñas presentadas (entre tres e cinco) ante o párroco ou notario, a declaración do solicitante, o informe do párroco e a resolución, mandato ou auto final. A maio-

2 A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Serie: expedientes de liberdade e solteiría. Unidade de instalación PR48723.

3 Pedret Casado, Paulino. El matrimonio en las constituciones sinodales de Galicia desde el Concilio de Trento, especialmente en las del arzobispo de Santiago, don Francisco Blanco. Santiago de Compostela: Imprenta Paredes, 1943.

4 Vid. Real Decreto de 23 de marzo de 1776.

res poden conter outra documentación cando se considere precisa, como actas de defunción (por exemplo) no caso de pretender a declaración de viuvez: este tipo de expedientes adoitan tramitarse por mulleres de emigrantes que viron embarcar aos seus maridos cara a outras nacións para non retornar; quedaban así nunha situación de extrema indefensión, sen poder voltar a casar por perigo a incurrir no delito de bigamia nin ter parella por poder ser declaradas amancebadas.

Por suposto, os interrogatorios e declaracións que conteñen son as partes máis interesantes, xa que nos permiten coñecer polo miúdo a natureza, orixen, idade, oficios, viaxes, estancias, peripecias e ausencias dos interesados.

Malia o relevante desta documentación para o estudo de aspectos tan complexos como a emigración, presenta limitacións evidentes: a primeira delas é que unicamente atinxen ou comprenden estes expedientes aos emigrantes que retornaron (ou ás viúvas e viúvos deles) e que pretenderon casar, excluindo ao resto: aos que permaneceron solteiros logo de retornar ou aos que morreron antes de poder facelo, por exemplo. De aí que nas estatísticas aparezan parte dos emigrados e non a totalidade deles: por exemplo, cóstanos que Xoán Mancebo, de Santa Mariña de Agar, saíu en marzo de 1809 a Cádiz pasando alí tres anos, acompañado por máis veciños e polo seu irmán Ramón. Mais só aparece Xoán reflectido neste traballo e non os outros emigrantes⁵.

Asimesmo teñen outras eivas, algunha predecible: os datos aos que aluden refírense a movementos e viaxes acontecidos, ás veces, anos antes da elaboración do expediente; polo que debemos retrotraer os datos. Un exemplo claro témolo na guerra de 1809-1814 contra os invasores franceses: o incremento no número de veciños chamados a filas patentízase nos datos de 1812, 1813, 1814, 1815... cando os que retornaron vivos ás súas parroquias pretenderon casar.

En total analizáronse 517 expedientes: 125 deles da zona de Montes e 392 das terras de Tabeirós, comprendidos entre os anos 1741 e 1816. Estes límites cronolóxicos derivan da propia dispoñibilidade

5 A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Serie: expedientes de liberdade e solteiría. Unidade de instalación PR48032.

de documentación: malia a xa mencionada longa pervivencia da serie documental, polo de agora unicamente nos foi posible reunir –con certas garantías de continuidade– os expedientes que median entre estes anos, conservados no denominado Fondo do Provisorato do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago. De aí a precaución coa que deben ser interpretados os datos obtidos.

En canto ao ámbito xeográfico, circunscribímolos as terras de Tabeirós (entendidas como as 51 parroquias que forman o actual concello da Estrada) e Montes (comprendendo as 13 parroquias do concello de Forcarei e as 8 do desaparecido de Cerdedo).

Análise estatística dos expedientes

Os solicitantes, se nos fixamos na súa distribución por sexos, son case todos eles varóns; malia que as diferencias entre o número de mulleres que desexaban ser declaradas viúvas e o de homes inclínanse a favor delas de xeito abrumador: o que é indicativo dun tipo de emigración case na súa totalidade masculina.

O 24,2% dos expedientes analizados corresponden a individuos da antiga xurisdición de Montes, fronte ao 75,8% que o son da de Tabeirós.

No tocante á distribución por parroquias, apreciamos (vid. Gráficas 1 e 2) que algunhas delas sobresaen da dinámica xeral en canto ao número de emigrantes no período obxecto de estudo. Velaí os casos de San Xurxo de Codeseda, Santa María de Rubín ou Santa Baia de Pardemarín nas terras da Estrada; ou o de Santo Amedio de Millerada na de Montes. Casos que poderían estar xustificadas polo tamaño, o pulo demográfico e/ou a extensión destas freguesías (Codeseda é a maior do concello da Estrada) ou polo sistema de explotación da terra; aínda que tamén pola especialización nalgúns delas de boa parte dos veciños nos traballos de cantería e que analizaremos máis adiante.

En canto á evolución no tempo (vid. Gráfica 3), e malia as posibles lagoas experimentadas pola documentación analizada, observamos nela dous picos pronunciados nos anos 1789 e 1816. Poderían estar motivados por diversas causas: ao longo de todo o século XVIII

Rubín. Unha das parroquias que contou con máis emigrantes nas terras de Tabeirós neste período.

proliferaron as queixas polas reclutas para o exército, até o extremo de que no 1775 o embaixador de España en Lisboa informaba do elevado número de desertores chegados desde Galicia ao país veciño⁶. Tendo presente que os expedientes estudados reflicten máis que o fenómeno da emigración o fenómeno do retorno dos emigrantes varios anos despois, os picos repostarían a causas acontecidas incluso décadas antes. O factor bélico da guerra contra Inglaterra de 1779-1783 podería explicar o descenso acusado de emigrantes nese intervalo e o incremento posterior á firma da paz (malia as levas de 1784 con destino ás guerras de Arxel⁷). Porque o temor ao servizo militar era moi claro entre as clases populares, que procuraban evitalo por todos os medios ao seu alcance: no 1794 o veciño de Santo Amedio de Seavía Antón Antelo retornou á súa parroquia, da que saíra para Granada con dezaseis anos, permanecendo alí «tra-

6 Rey Castelao, Ofelia. «Hombres y ejército en Galicia: la leva de 1762». En *Espacio, Tiempo y Forma*. Serie IV, Historia Moderna, T. 7 (1994), páxs. 199-224.

7 Estas levas para a guerra de Arxel aparecen documentadas, asimismo, nos expedientes de liberdade e solteiría do Fondo do Provisorato: unidades de instalación PR35136, PR35220, PR35483, PR40044, PR40324, PR40332, etc.

bajando en ranchos y otras faenas por espacio de dieciocho años sin empadronarse en ninguna de sus parroquias temeroso de que se le incluyese en quintas ni sorteos»⁸. Entra dentro do probable que o aumento de emigrados arredor do 1789 respooste ao medo a estas guerras e á situación revolucionaria que se espallaba por toda Europa. Aínda que cando máis se patentiza a influencia das situación bélicas é con posterioridade á invasión francesa de 1809, producíndose a maior alza no número de expedientes (nomeadamente de militares retornados) logo da firma da paz de 1814.

Do mesmo xeito aspectos demográficos e crises alimentarias, naturais ou climáticas son factores a ter moi en conta á hora de interpretar a evolución cronolóxica dos expedientes de liberdade e as gráficas resultantes, aínda que de difícil concreción ou que excedería os límites deste traballo. Son numerosos os testimonios recollidos por diversos párrocos nos libros de fábrica de todo o Arcebispado que relatan o extremo da situación nalgúns momentos: o de San Vicenzo de Burres anota *para eterna memoria de la posteridad* que

el año de 1768 se experimentó en este Reino de Galicia tal inundación de agua, que todo género de alimento preciso para la vida humana fue muy limitado, y escaso: tuvo esta inundación de agua principio en el mes de abril de dicho año casi sin cesar sino quatro días en el mes de mayo y junio, cinco en el de agosto, quatro en el de noviembre y quatro en el de diciembre; de tal manera que no pudiéndose majar el fruto, lo más se perdió; y habiendo aún el poco que se cogió, se experimentaba recia hambre por todas partes del Reino: las resultas de dicho año duraron en este País hasta el día 16 de julio de 1769. Y por junio de 1769 al principio llegó el ferrado de maíz en la Plaza de la Ciudad de Santiago a 34 reales vellón, el del trigo a 26 reales; y el de centeno a 22 reales; ayudó mucho el trigo que bajó de la Castilla a este Reino, algún centeno también, y cebada que llegaron a comer algunos naturales de este País; el ferrado de cebada se vendía a 12 reales; el del trigo de Castilla a 20 reales y aún más. El Illmo. Sr. Arzobispo de esta Diócesis de Santiago con su Cabildo mandó venir del Reino de Francia una grande porción de fruto así de maíz como de trigo y centeno. El cabildo lo vendía a los de la ciudad a trece reales el ferrado [...]. Suplió mucho a esta escasez algún fruto que vino al puerto de la Coruña y Ferrol y harina del Reino de Francia, donde concurrían las gentes a montones, que principió a venir en abril de dicho año de 1769, que a no ser este socorro perecieran aún más de los que perecieron; pues en el Hospital General y real de la ciudad de Santiago desde el mes de octubre de 1768 principiaron a morirse de tal manera que se tuvo por peste declarada: a 28 muertos cada día y aún más se verificó⁹.

8 A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Serie: expedientes de liberdade e solteiría. Unidade de instalación PR41411.

9 A. H. D. S. Fondo Parroquial de San Vicenzo de Burres. Unidade de instalación P005030.

Tamén o párroco de Santa María de Cequeril anota en 1771, nunha liquidación de contas de caudais, a desesperada situación orixinada, xa que

teniendo presentes los calamitosos años próximos pasados de esterilidad de frutos, fallecimiento de los moradores, vecinos y naturales de ella, quedando muchas casas y lugares despoblados, como es constante en este reino, motivo porque quasi todos sus habitantes han venido a suma pobreza, unos desamparando sus casas y otros vendiendo todos sus bienes muebles, ganados maiores y menores y aún los raíces si hubiera quien se los comprara y éstos en poder de menores, viudas y personas de corto alcance que en lo sucesivo no darán razón de sus padres ni tampoco de sus empleos, oficios, maiordomías y demás que han tenido a su cargo en la República¹⁰.

Debemos ter en conta que, tal e como xa anotamos, os expedientes reflecten de forma directa (isto é, malia referencias que neles quedan a outras persoas veciñas) unicamente os casos de emigrantes que retornaron e, ademais, pretenderon casarse. Non resulta esaxerado considerar que o número dos que saíron a traballar ou á milicia pode –de forma doada– ser tres veces superior: xa que en cada expediente hai declaracións de tres, catro ou até cinco testemuñas; a miúdo veciños e que compartiron similares traballos, viaxes ou destinos co solicitante da declaración.

A emigración e as ocupacións dos emigrantes

Copia de autores teñen tratado sobre as diversas causas para as migracións ao longo da historia: políticas, demográficas e/ou económicas, patrimoniais e psicosociolóxicas parecen ser os grandes grupos de motivacións que levan ao home a utilizar este recurso¹¹. É evidente que a miseria e a precariedade do campo galego (unido a un crecemento da poboación manifesto no século XVIII), encadraría no ámbito das causas económicas e –secundariamente– demográficas á emigración do espazo de Tabeirós-Montes. Desde 1753, ademais, o sistema agrario baseado no millo e que foi –en boa medida– responsable do pulo demográfico, amosaba claros síntomas de esgotamen-

10 A. H. D. S. Fondo Parroquial de Santa María de Cequeril. U.i. P007384.

11 Nahoum Grappe, Véronique. «Ennui et migration: pourquoi partir?», en *France, terre de migrations internes, France, terre d'immigrants*. Actes du colloque d'Aurillac. Le Migrant, nº 5-7, xuño, 1985.

to. E nesa data Galicia contaba cunha densidade de 44 habitantes por kilómetro cadrado: o dobre que a española.

Na zona á que nos referimos é innegable a orixe rural dos emigrantes, dada a carencia de cidades; mais foron estas, habitualmente, os destinos preferidos para buscar mellores oportunidades no período estudado: en Galicia o núcleo de Ferrol, con gran pulo pola presenza de astaleiros da Real Armada e fábricas de fusilería que demandaban man de obra (calafates, carpinteiros de ribeira e canteiros). Tamén a cidade da Coruña (que acadara a condición privilexiada de porto de comercio con América) precisaba da chegada de emigrantes e militares, aínda que menos que Cádiz –no ámbito extragalego– co seu enorme arsenal da Carraca, ao que foron traballar multitude de homes. Así, constátanse numerosos casos de abandono de parroquias de montaña do interior galego para ir a urbes como Coruña ou Santiago: o ancarés Nicolás Rodríguez (do lugar de Balouta, parroquia de San Xoán de Texedo, diocese de Astorga) saíra con dez anos do seu fogar á cidade herculina; o traficante de xabón e aceite don Norberto Abella saíra de San Xurxo de Pereda con catorce anos; o mindoniense (casado na Estrada) Xoán Rodríguez aveciñárase en Compostela como torneiro...¹².

As cidades foron, asimesmo, os lugares nos que se xuntaba o maior número de militares e continxentes navais, polo que tanto os milicianos e soldados reclutados nas parroquias do interior coma os matriculados do mar das da costa adoitaban pasar boa parte dos entre oito e doce anos de servizo militar nelas (principalmente na Coruña ou Ferrol).

Tamén podemos asentar que a emigración era case na súa totalidade masculina e de limitada cualificación. De feito, o único caso de ausencia constatado no período para acceder á formación superior é o de don Xosé Peiteado, natural de Santo Estevo de Oca, que permaneceu en Madrid entre 1782 e 1789 «a efecto de titularse de cirujano»¹³.

12 A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Serie: expedientes de liberdade e solteiría. Unidades de instalación PR46313, PR47439 e PR46314.

13 A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Serie: expedientes de liberdade e solteiría. Unidade de instalación PR42158.

Menos do 2,3% dos expedientes son de mulleres; que, paradoxalmente, non están involucradas na emigración, senón vencelladas a ela por causas familiares. E neles a súa posición é de completa subordinación respecto aos varóns: a veciña de Olives Francisca González declara en 1794

que habrá dos años poco más o menos, no teniendo aún [...] cumplidos doce, fue tratada para casar con Pedro Requeixo [...] a condición de que había de ir a vivir a su casa y compañía para el cuidado y labranza de bienes, atento se hallaba huérfana de padre¹⁴.

No 1807 Ana Muras, de Ribela, pretendeu a licenza de solteiría posto que desexaba casar con Antón Mosteiro

y aun tratádolo ambos, aunque ignorándolo los respectivos padres; deseando el de dicha mi parte, considerándose anciano y receloso de morirse sin dejarla acomodada, pasó a proponerlo al padre de Ramón Carbón para casarla con este y sin ciencia y consentimiento de estos dispusieron encargar al párroco la publicación de amonestaciones. Y [...] pasó a presentársele y requerir no continuase con ellas, pues ella no sabía de tal acuerdo de su padre ni había tenido intención ni voluntad ni le acomodaba tal matrimonio con dicho Ramón Carbón¹⁵.

E tamén estaban as que servían como criadas en casas: Rosa Feal, de Santa María de Paradela, que pretendía casar en 1815 con Francisco Recarei e da que non constaba a súa solteiría xa que seis anos atrás

salió de dicha feligresía de Paradela a servir como vino a servir a esta ciudad de Santiago a diversas casas y parroquias de ella, y últimamente lo hizo espacio de un año con el músico mayor del Cuerpo de Cadetes, cumpliendo con el Precepto Pascual en el propio Regimiento¹⁶.

Ou –cando non de subordinación– amosábanse as mulleres nunha situación de manifesta indefensión ante as circunstancias: en 1794 a veciña de Frades María Ferrín tentaba demostrar a súa viuvez logo de falecer o seu marido tres anos antes no Hospital do Real Arsenal da Carraca, en Cádiz, onde traballara como peón; asimesmo no 1797 Magdalena Rodríguez (de Calobre) refería a morte do seu home no gaditano Hospital de San Xoán de Deus en 1795; o mesmo que lle acontecera no 1804 ao esposo de Silvestra de Castro, de San

14 Íd. Unidade de instalación PR38354.

15 Íd. Unidade de instalación PR46330.

16 Íd. Unidade de instalación PR48047.

Pedro de Ancorados...¹⁷. Porque con frecuencia eran os emigrados, como teremos ocasión de ver máis polo miúdo, vítimas de condicións laborais nefastas; ou mesmo de epidemias que afectaban con virulencia ás cidades ás que acodían: velaí a de Cádiz de 1801 que levou por diante –entre outros– a Xacobe Barros, deixando viúva en Callobre, e sobre o que declara unha das testemuñas que

en la casa donde se ha muerto pareció uno de los carros que andaban recogiendo los difuntos, y de la casa en que así se ha muerto, que fue en la calle de la plazuela de San Martín, y junto con otros, sin asistencia de sacerdote alguno, le llevaron al camposanto de la Puerta de Tierra que se hizo además del que había, por la nueva mortandad y pestilencia, y se le ha dado sepultura en cementerio; no sabe se haya puesto partida de su muerte, pero se inclina a que no¹⁸.

Esta incertidume da morte provocaba a miúdo desacougos nas mulleres que ignoraban algo tan básico coma o seu estado: en 1810 a veciña de Lagartóns Rosa Moreiras descoñecía se o seu esposo, que saíra o ano anterior «para el ejército forzado en calidad de soldado», estaba vivo ou morto¹⁹.

Noutras ocasións presentábanse mesmo casos sospeitosos de criminais, cando menos a ollos dos coetáneos: no 1813 Vicenzo Peón, viúvo, pretendía casar en segundas nupcias con Francisca Suárez, que fora taberneira nunha baiuca que el tiña en Santa Cristina de Fecha. Mais presentábanse dúbidas e escrúpulos ao párroco, debido aos tratos ilícitos que tiveran en vida da súa defunta muller; e mesmo debido á morte desta: polo que «suspendiera leer las amonestaciones, por haber tenido noticia de que [...] siendo casado con Benita da Pena, tratara con aquella». E pretendía clarexar «si contra la vida de esta conspiraron de algún modo; si le ocasionaron la muerte o sucedió de enfermedad natural»²⁰.

No caso das parroquias que compoñen o actual concello da Estrada e as antigas terras de Montes, a casuística migratoria xeral dista bastante do que acontecía nas freguesías da costa, por exemplo, nas que o servizo na Real Armada ou a implantación da chamada Ma-

17 Íd. Unidades de instalación PR38824, PR35085 e PR46676.

18 Íd. Unidade de instalación PR37154.

19 Íd. Unidade de instalación PR45868.

20 Íd. Unidade de instalación PR47378.

trícula do Mar desde 1737 afectaron á maioría dos emigrantes, que foron comprendidos en levas para atender os barcos da Coroa ou ben se enrolaron como mariñeiros ou corsarios: ao longo do século XVIII e boa parte do XIX a crise do comercio coas colonias de ultramar e as guerras con Inglaterra obrigaron á procura de alternativas para xenerar ingresos, polo que facerse corsario en España convertíuse nun lucrativo negocio. Comerciantes e empresarios da costa galega puxéronse á faena de capturar barcos mercantes de nacións inimigas amparados en patentes outorgadas pola Coroa: sómentes en 1799 os corsarios galegos apreixaron 424 buques.

Velaí que durante a chamada Guerra do Asento ou Guerra da Orella de Jenkins (1739-1748) case un cento de barcos foron armados a corso nos portos galegos para combatir aos británicos logo de que o capitán inglés Robert Jenkins sufrise o corte dunha orella polo gardacostas Xoán León Fandiño. Na Coruña persoeiros da burguesía de apelidos tan lustrosos como Xoán Francisco Barrié, Antón Badía ou Mariano Elordui fixeron fortuna con estas prácticas: entre 1798 e 1818 foron solicitadas alí 171 patentes de corso. En Vigo exercían tamén como armadores consorcios de empresarios (un deles encabezado polo industrial Boaventura Marcó, que chegaría a alcalde²¹) e cando en 1788 pretenderon establecerse alí corsarios franceses e norteamericanos, denegouselles o permiso polo temor a que perxudicasen o negocio dos locais. Cómpre lembrar que o último pirata de renome do Atlántico foi o pontevedrés Bieito Souto Aboal, aforcado en Alxeciras en 1830 aos 24 anos de idade.

De feito na costa galega continuou o comercio florecente de escravos ben logo da abolición deste deleznable tráfico por nacións como a inglesa: no 1820 aínda consta a presenza na Coruña de Diego Manuel Rasella, natural da diocese de Braga, que viñera á cidade herculina dezasete anos antes e

se empleó a trabajar en los barcos mercantes que hay en su bahía, sin hacer más ausencia que un viaje en la fragata nombrada Mariquita procedente de este comercio a la costa de Guinea a la compra de negros, al que salieron hay unos catorce meses. Y desde dicho Guinea fueron con los negros que pudieron reco-

21 VV. AA. *Vigo en su historia*. Vigo: Caja de Ahorros Municipal de Vigo, 1980.

ger a beneficiarlos a la ciudad de La Habana, de la que hay unas tres semanas que acaba de regresarse²².

Comercio difícil de precisar ás veces, mais que se intúe polos porto aos que arriban malia o silencio premeditado: o veciño de San Xenxo de Padriñán Manuel Vidal embarcara en 1813 nun bergantín a Alacant e Málaga, saíndo de alí nunha fragata a Cuba,

y descargada saltaron [...] en tierra y volvieron a embarcar en una goleta que iba para la costa de África y puerto de Guinea, y cargada salió nuevamente para el mismo destino de La Habana, y descargada dio vuelta para el expuesto puerto de Guinea [...] volviendo a la misma situación dicha de La Habana²³.

Mais son poucos os casos de mariñeiros procedentes das zonas de interior: menos do 2% do total dos nosos emigrados exerceron oficios relacionados co mar; a excepción dos que se viron obrigados a embarcar nalgún momento ocasional por estar a cumprir co servizo militar e así esixilo as circunstancias bélicas. Deste modo na década dos oitenta do século XVIII as guerras contra Inglaterra motivaron que varios veciños partisen do Ferrol en navíos da Real Armada: Diego González (de Orazo), Domingos Antón López (da Somoza), Simón García (de San Xurxo de Veá)...²⁴. Os destinos e portos habituais de fondeo eran Ferrol, Cádiz, Cartaxena, Veracruz e A Habana. Malia que mariñeiros de oficio só temos a Antón Liste (de Loimil), Baltasar Gómez (de Ribeira, que «entró a servir de marinero en el navío San Gabriel en el que pasó al puerto de La Habana» no 1782) e Tomé Martínez (de Paradela)²⁵. Ademais doutros casos de difícil adscripción ou circunstancias: Francisco Souto, de Santo André de Veá, fora a Cádiz a comenzos do século XIX a servir; mais,

deseando regresarse a este País se le proporcionó la ocasión de embarcarse en la fragata de guerra nombrada La Cornelia, que desde Cádiz salía de viaje a Veracruz en busca de dinero para nuestro ejército; y en efecto llegados a Veracruz sin haber salido a tierra, sino conservándose tres días a bordo, cargaron cinco millones de reales y con ellos hicieron vela para el Departamento del Ferrol, en donde desembarcaron²⁶.

22 A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Sen catalogar.

23 A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Sen catalogar.

24 Íd. Serie: expedientes de liberdade e solteiría. Unidades de instalación PR41950, PR35265 e PR40278.

25 Íd. Unidades de instalación PR35010, PR35382 e PR39680.

26 Íd. Unidade de instalación PR46086.

Campos de Castela, hoxe cos traballos mecanizados e coa agricultura transformada nunha empresa.

Outra emigración menos especializada e máis numerosa tiña carácter estacional e dirixíase principalmente a Castela, León e á Ríoxa, aos traballos de cavas de viñas e segas de cereais, saíndo de Galicia polo común en xaneiro (para a primeira das labores) e retornando en agosto (logo de completar a segunda): a tempo para atender a facenda propia –se a había– e cumprir co Precepto Pascual de confesión e comunión nas súas parroquias, tal e como o esixía a Igrexa no seu anxeio de control social absoluto das vidas e actividades de todos os servos e cidadáns; do que os expedientes matrimoniais e de liberdade e solteiría son un nimio exemplo. Era a máis tradicional das fórmulas migratorias e a de menor repercusión demográfica.

O traballo no campo podían complementalo coa fabricación de carbón, combustible que era moi necesario nas cidades e vilas de Castela. En Madrid foron numerosos os emigrantes adicados ao seu reparto, aínda que procedentes doutras zonas de Galicia; en concreto case todos de parroquias do arciprestado de Nemancos (San Cristovo de Carnés, Santiago de Cereixo, San Fiz de Caberta, San Pedro do Porto...): velaí a Matías Pérez, Cristovo López, Xosé Trillo, Francisco Figueiroa e moitos máis que desde finais do XVIII foran

Campos e pombeiros nas Terras de Campos.

a Madrid a traballar «en el apeo y conducción de carbón», «al trabajo de mozos de carbón», «sirviendo de mozos en el abasto de carbón», «al trabajo de apear y conducir carbón a las carbonerías de particulares y almacenes de depósito», etc²⁷.

Para a zona de Tabeirós-Montes contamos con exemplos abondosos desta dualidade de oficios na emigración: o veciño de Remesar André García saíu en 1779 á vila de Orgaz (arquidiocese de Toledo) «en donde estuvo al trabajo de fabricar carbón y siegas»; polas mesmas

datas Luís Porto, de Moreira, xa fora dúas veces ao mesmo destino, «trabajando de invierno en fabricar carbón y de verano en segar trigo»; catorce anos pasara o veciño de Rubín Ignacio Rodríguez «fabricando carbón los inviernos en los montes [...] y los veranos y otoños segando y guardando viñas en la villa de Orgaz»; tamén en Toledo, mais na vila de Escalona, estivera Cristovo Durán (de Remesar)

trabajando en las Reales Fábricas de carbón, que corrían al cuidado de don Manuel de Prado, exercitándose en ello todo el discurso del año, a excepción del tiempo de las siegas de trigos, que acostumbraba a salir a trabajar en ellas también en compañía de otros sus camaradas, a las inmediaciones de dicha villa de Escalona²⁸.

27 Íd. Unidades de instalación PR35834, PR37913, PR39154, PR40307, PR40013, PR45756, etc.

28 Íd. Unidades de instalación PR38198, PR40605, PR41016, PR43177 e PR43191.

Temos asimesmo novas de que na primeira parte do século XVIII foron varios veciños da xurisdición de Veá á cidade de Granada a traballar nunha fábrica de carbón²⁹. Cómpre lembrar que coa madeira de uz (principalmente) elaborábase na zona de Tabeirós-Montes da que tratamos carbón vexetal que se comercializaba nas feiras de Soutelo de Montes ou Beariz. Ou ben era utilizado para os fornos que conseguían estaño das minas de Zobra (partido de Lalín), por exemplo.

O tránsito destes emigrantes mereceu a comparación cos peregríns que se dirixían desde Europa a Compostela por parte de frei Benito Feixó: «los que de otras naciones vienen a España con este título son tantos que a veces se pueden contar por enxambres y abultan en los caminos poco menos que las tropas de gallegos que van a Castilla a la siega»³⁰. Outros autores que afirman que uns 60.000 galegos abandonaban nesas datas cada ano as súas aldeas para ir aos traballos da sega, baixo a ditadura do sol de Castela, para obter un miserento xornal en metálico co que retornar ao fogar: o militar inglés W. Dalrymple escribiu en 1774 que «puede en verdad decirse que los pueblos de Castilla están absolutamente en dependencia de los de Galicia para sus trabajos manuales, y, sin embargo, los tratan de vagabundos y miran con el mayor desprecio»³¹. Estes masivos tránsitos migratorios a León, Castela, Extremadura e mesmo Andalucía acontecían desde, cando menos, o século XVI: Lucas Labrada refire como nesas datas «salían a ganar un jornal a los reinos de Castilla, en número de más de treinta mil hombres y mujeres, volviéndose en el mes de agosto, a hacer su triste cosecha»³². O concepto de Galicia e dos galegos que construíron os habitantes de Castela no seu imaxinario foi elaborado a partir deses contactos, configurándose desde aquela unha visión estereotipada e de desprezo cara a eles na mentalidade castelá, que perdurará plurisecularmente, orixinando xa na seguinte centuria repertorios de cualificacións negativas

29 Íd. Unidade de instalación PR41547.

30 Feixó, Frei Benito Jerónimo. *Teatro Crítico Universal*. Tomo IV, discurso V. Peregrinaciones sagradas y romerías. Madrid: por don Blas Morán, 1775. Páx. 104.

31 Dalrymple, W. «Viaje a España y Portugal». En V. García Mercadal. *Viajes de extranjeros por España y Portugal*. Vol. III. Madrid: Editorial Aguilar, 1962. Páx. 685.

32 Labrada, Lucas. *Descripción económica del Reino de Galicia*. Reedición: Vigo: Editorial Galaxia, 1971. Páx. 189.

do tipo «antes moro que gallego» recollida por Tirso de Molina ou cantares como

Venga el gallego a segar,
Miserable jornalero,
Que los hombres de Castilla
Tienen el trabajo a menos³³

Non se trataba, obviamente, dunha argumentación *ad hominem*: o galego individuo podía chegar a ser apreciado; e mesmo quedar a vivir alí. Mais si se formou un cliché aplicado a colectividade imaxinada.

Esta migración estacional estaba condicionada polo cultivo do millo, o coidado da familia e o imprescindible cumprimento do denominado Precepto Pascual, como xa dixemos. De modo que é frecuente que nas declaracións así se exprese: Manuel Solla, de San Martiño de Borela, traballara dous anos na diocese portuguesa de Braga xunto a outros veciños, «y pasados se regresaron todos juntos para esta citada feligresía hace un año en el mes de abril próximo pasado del año que rige, y después que echaron la añada de maíz y cumplieron con el Precepto Pascual se volvieron todos a marchar a trabajar»; Alexandre García, de Loureiro, ía traballar como canteiro a Tui e Ourense xunto con outros paisanos seus, mais retornaban «a cumplir con el precepto pascual y [a] hacer las sementeras de frutos y cultivar sus bienes; y después por el mes de septiembre se volvían a marchar a su oficio»...³⁴. Porque con frecuencia tratábase de traballos que funcionaban como complementos da labranza das súas propiedades ou como fontes de ingresos en metálico para aliviar as carencias da casa. De aí que esta emigración estivese protagonizada case por completo por varóns en idade de desenvolver traballos corporais que requerían a miúdo un enorme esforzo físico³⁵. Aínda así, o Precepto Pascual podía cumprimentarse nas parroquias ás que se emigraba sen maiores problemas: do que se infire que o realmente

33 Lafuente y Alcántara, E. *Cancionero popular*. Tomo II. Madrid: Imprenta de Carlos Bailly Bailliere, 1865. Páx. 402.

34 A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Serie: expedientes de liberdade e solteiría. Unidades de instalación PR45725 e PR41604.

35 Entre os dezaoitto e os corenta e cinco anos, sinala Vázquez, A. «Galicia y las siegas en Castilla». En *Boletín de la Comisión de Monumentos Históricas y Artísticas de Orense*, tomo XVI, páx. 317-346.

importante era retornar a tempo para atender os labores do campo e da casa³⁶.

Ademais de estacional era esta unha emigración grupal (como acontecía noutras partes de Europa e como máis adiante corroboraremos especificamente co caso dos canteiros) e/ou veciñal, na que varios mozos saían xuntos da mesma parroquia –ou de parroquias limítrofes– para traballar tamén xuntos, residir na mesma morada e facer igualmente en grupo o camiño de volta. O mesmo caso que o declarado aos xornalistas polos cidadáns sudaneses sobrevivintes ao asalto de Melilla no 2022: que se xuntaran nos seus pobos para vir xuntos, sen mediación de persoa algunha.

Este mesmo carácter grupal, veciñal ou mesmo cooperativo aparece reflectido noutra das ocupacións dos emigrados que non requería cualificación: a dos que se empregaban como carreteiros, cargadores ou mandadeiros nas cidades portuarias; sobre todo na de Cádiz (vid. Gráfica 7). Supoñen algo máis do 20% do total dos emigrados no período obxecto de estudo para a xurisdición de Tabeirós. Á cidade gaditana acodían cada ano ringleiras de galegos para exercer de «mozos de cordel», transportando fardos como animais de carga e permanecendo ás veces varios anos sen voltar ao fogar, amoreados nunhas mesmas dependencias en condicións máis que precarias. Así, Luís Ribeira partiu de Guimarei en 1793 con tres veciños da súa parroquia e da de Lagartóns, e alí se mantiveron vivindo na mesma habitación e traballando xuntos case tres anos. Ao igual que Pedro Reimóndez, de Oca, que se mantivo en Cádiz entre 1794 e 1799, logo de partir na compañía doutros veciños de Rubín e Curantes: «y de llegados que fueron a ella arrendaron un cuarto en el que así juntos asistieron empleándose en los labores que se les ofrecían»³⁷.

Outra penosa tarefa de carga reservada aos galegos nas cidades era o carrexo de auga desde as fontes públicas para o consumo dos fogares, sendo este e o traballo de mozo de cordel os que definían a cotío a boa parte da emigración no noso país: o veciño de Santa

36 Hai exemplos de canteiros, coma o veciño de Santo Amedio de Millerada Antón Ramos, que se ausentaban entre os meses de marzo e novembro, mais cumprían co Precepto na freguesía onde traballaban (A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Unidade de instalación PR47502).

37 A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Serie: expedientes de liberdade e solteiría. Unidades de instalación PR41197 e PR41238.

María de Samieira Ramón Outeiro marchara ao Porto de Santa María na última década do XVIII «a ganar su vida [...] y allí se detuvo unos dos años y medio empleándose en echar agua desde la fuente [...] a varias casas, como lo ejecutan los más sus paisanos». Ao igual que o veciño de Santa María de Simes Manuel Xubiño, quen «se empleó en la fuente de dicho Puerto en el ejercicio de aguador como lo ejecutan otros muchos más vecinos y paisanos». Xosé Rial, de San Martiño de Salcedo, estivera dous anos en Lisboa «dedicado al trabajo de aguadero, llevando por las casas particulares el agua que necesitaban sus habitantes»³⁸. Eran labores que non precisaban cualificación e ás que mesmo se adicaban ás veces indistintamente: Roque Pereira, de San Martiño de Ozón, realizara varias viaxes a Madrid desde 1752 «a las labores que en ella se le proporcionaban como eran aguador y tal vez al cordel». Manuel Gómez, de Santa María de Samieira, fora a Cádiz no 1790 a traballar primeiro como augador e despois como mandadeiro. Vincenzo Santos, de Vimianzo, estivera en Madrid desde 1785, primeiro como «peón de albañil» e máis tarde como augador³⁹. Na capital apreciamos unha gran concentración de galegos vivindo e exercendo este traballo, sobre todo na fonte de Puerta Cerrada⁴⁰.

Outros empregos que desenvolvían os galegos en Madrid con certa frecuencia eran os de faroleiros ou serenos⁴¹: Tomé Leis, de San Tirso de Buiturón, marchou á capital en abril de 1804, «donde se acomodó de mozo de faroles de dicha villa asistiendo en la plazuela de la Puerta del Sol» até outubro de 1806. Ao igual que fixeron polas mesmas datas Roque Amarelle e Francisco Cuirrás, de San Fiz de Caberta, faroleiros e serenos na Porta do Sol⁴².

Tamén se aprecia unha certa especialización dos traballos, con concentracións de determinados labores que son efectuadas por veciños de zonas concretas de Galicia: por exemplo, a gran maioría

38 Íd. Unidades de instalación PR35893, PR36196 e PR36790.

39 Íd. Unidades de instalación PR37639, PR39589 e PR41710.

40 Íd. Unidades de instalación PR41105, PR41260, PR43944, PR45826, etc.

41 Vid. Simón Palmer, María del Carmen. «Faroleros y serenos (notas para su historia)». En *Anales del Instituto de Estudios Madrileños* nº 12, 1976. Páxs. 183-204.

42 A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Unid. de instalación PR46351.

FUENTE DE PUERTA CERRADA

Lithografía de la serie del *Madrid artístico*, de mediados del siglo XIX. (Museo Municipal de Madrid.)

Fonte de Puerta Cerrada. Madrid.

Faroleiro e sereno na Porta do Sol de Madrid.

dos zapateiros que saían a exercer o oficio de xeito itinerante e/ou estacional na Galicia Atlántica eran da bisbarra de Noia-Obre.

En palabras Ofelia Rey Castelao, o emigrado temporal galego buscaba obter unhas ganancias en metálico para mercar todo aquilo que non producía na súa economía de subsistencia; metálico que unicamente podían obter contratando a súa forza de traballo; a inexistencia de ofertas de traballo asalariado nun territorio rural e agrícola non deixaba máis opción. E carentes de cualificación laboral, non podían máis que adicarse a traballos de forza: criados, esportilleiros, vendedores de auga,... até que «pola simple forza do número, os galegos acabaron exercendo en réxime de case monopolio unha serie de actividades mal remuneradas pero que lles permitían obter un diñeiro esencial para as súas familias»⁴³.

Aínda que sen dúbida o máis característico da emigración de Tabeirós-Montes é a especialización nos traballos de cantería: a eles se adicaron o 80% do total dos que solicitaron a declaración de liberdade e soltería nas terras da xurisdición de Montes e case o 45% dos de Tabeirós; porcentaxes ás que deberíamos engadir en aras da realidade estatística, cando menos, a parte das testemuñas (tres por expediente) que depoñen en cada un dos casos (vid. Gráficas 4 e 5 e Anexo).

43 Rey Castelao, Ofelia. *A Galicia clásica e barroca*. Vigo: Galaxia, 1998. Pax. 86.

Os canteiros son case os únicos que poderíamos encadrar na emigración cualificada; o seu oficio requería certa formación que os alonxaba da masa iletrada e doutras profesións. Velá exemplos coma os que figuran nos recoñecementos de diversas obras xa a comezos do século XVII, aos que concorrían canteiros e carpinteiros, non firmando estes últimos por non saber: en 1617 fíxose una revisión da fortaleza e torre de Rianxo, ante o xuíz de comisión e

parecieron presentes Francisco Gonçalez de Araujo y Gaspar de Arce maestros de cantería y Alonso de Beade y Joan Varela maestros de carpentería y abiendo jurado a dios y a una cruz en manos del dicho juez prometieron de decir verdad = y dijeron que ellos an visto la fortaleza de Rianxo pertenesciente a la dignidad Arçobispal questa fundada cerca de la dicha [...] cayda tanta parte della que no se puede aprovechar ni havitar [...], y esto declararon segun lo que entienden por haver visto y mirado la dicha fortaleza por vista de ojos y es la verdad y lo firmaron los dichos maestros de cantería y no lo firmaron los de carpintería por no saver⁴⁴.

Os canteiros formaron un grupo social cunha «pseudocultura» propia e mesmo cunha lingua de seu; e pola súa especificidade representan un factor singular das nosas terras cun amplo ámbito de traballo. O veciño Reino de Portugal tiña nos núcleos urbanos de Guimaráns e Valença dous lugares de referencia aos que se achegaban moitos galegos (mesmo de zonas tradicionalmente cheas de artesáns da pedra) para aprender o oficio de canteiros; oficio que tamén aprendían nas súas parroquias xunto a familiares e veciños⁴⁵. Son numerosísimos os exemplos que poderíamos sacar a colación de participación dos profesionais desta arte ao longo da nosa xeografía. Baste o de Xosé Cachafeiro, veciño de San Tomé de Quireza, quen a finais do XVIII tiña traballado como «Maestro de Arquitectura fuera de la parroquia, en el convento de Armenteira y otras partes», construíndo tamén a espadaña da igrexa de San Lourenzo de Sabucedo e parte do templo⁴⁶.

44 A. H. D. S. Fondo Xeral. Serie: Visitas Pastorais. Unidade de instalación 1262. Fols. 245 e 246.

45 Meixide Pardo cifra en 80000 o número de galegos que podería haber emigrados no Reino de Portugal no ano 1800: *La emigración gallega intrapeninsular en el siglo XVIII*. Madrid: Instituto Balmes de Sociología (CSIC), 1960.

46 A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Serie: expedientes de liberdade e solteiría. Unidade de instalación PR39321.

Parece que entre eles mediaban con frecuencia vencellos familiares e veciñais: en 1807 o veciño de Codeseda Xoán Antón Gómez declaraba ter saído a traballar como canteiro cos seus conveciños Xoán Antón Lourenzo, Xosé Gómez e André Gómez ao partido de Monforte de Lemos. Do mesmo xeito que o veciño de Sabucedo Santiago Alonso declaraba ter feito o mesmo en 1810 indo a traballar á Pobra do Deán cos seus veciños Santiago Bouzas e Xoán Bouzas⁴⁷.

É indubidable que este tránsito continuado de emigrantes á procura duns duros traballos mal remunerados lonxe do fogar producía moitas veces imaxes trxicas; sobre todo entre a que hoxe denominaríamos man de obra pouco ou nada cualificada. E restan exemplos na documentación, como na solicitude de declaración de viuvez de María Pérez en 1808, muller que fora do labrador do lugar do Pindo de Santo Amedio de Carnota Vincenzo Gómez, o cal

para más bien ganar la vida, y tener con qué socorrer a su familia, solía ir los más de los años a las siegas de frutos a Castilla, de donde regresaba a su País después de concluidas aquellas operaciones con el lucro que agenciaba con el sudor de su rostro. Últimamente habrá unos cuatro años que volviendo de las siegas para su tierra le acometió una enfermedad, que le obligó a quedarse solo, viniéndose sus compañeros, de los cuales el uno recibió de su mano el dinero que había ganado, y lo entregó después [...]. En esta situación tan deplorable le cogió la muerte en el lugar o parroquia de Fonfría, Obispado de Lugo, desamparado de sus amigos y compañeros, quienes por haber sido aquel año muy calamitoso de enfermedades para los Gallegos que fueran a Castilla, se venían retirando precipitadamente, sin detenerse a aguardar por persona alguna.

O seu compañeiro Antón Bermúdez retornaba con el dos traballos,

caminando hasta el monte de Villalpando, en el cual dicho Vicente por venir ya enfermo de las tercianas, cuyo mal ya le acometiera durante el trabajo, conociéndose rendido e incapaz de pasar más adelante, pidió al testigo continuase solo su viaje y lo dejase quedar en aquel monte para ir caminando poco a poco siempre que pudiese y no muriese en él, entregándole catorce duros, que eran la mayor parte del dinero que juntara con su trabajo, para que lo hiciese a su mujer [...]. El declarante continuó su viaje y de llegado a esta parroquia a donde también lo hicieron otros distintos labradores que fueran al mismo fin por varios sitios de la Castilla, como se divulgase y corriese de público que el Vicente González se falleciera debajo de un hórreo junto al lugar de Fonfría,

47 Íd. Unidades de instalación PR46376 e PR46593.

a donde viniera caminando desde el Villalpando [...]. A preguntas del Señor Comisionado, dice: que dicho año de ochocientos cuatro fue muy calamitoso de enfermedades para los labradores que han ido al trabajo de las siegas al Reino de Castilla en términos que murieron muchos, y los enterraban en el camino sin que los más compañeros quisiesen asistir al entierro recelosos de que enfermasen como ellos, lo que sucedió a algunos que por querer asistirles murieron antes de los que estaban enfermos, por cuyo recelo se escapaban como podían.

Outras testemuñas declararon que foi sepultado na igrexa de Fonfría na mañán do vinteseis de agosto de 1804 «a la misericordia a imitación de otros muchos más que enfermaran y murieron en aquel mismo año de terciana»⁴⁸.

Hai espazo nos expedientes de liberdade e solteiría para facetas (tan actuais nos fenómenos migratorios) como o apiñamento ou as precarísimas condicións laborais e de vida dos galegos na diáspora; sobre todo das mulleres, empurradas a miúdo a situacións desesperadas: non nos resistimos a referir o exemplo de André Remiseiro, viúvo da vila de Pontevedra. A súa muller falecera, tal e como refire Caetano Muñíos (mozo de cociña que regresaba logo de tres anos en Lisboa), na fronteiriza vila de Viana en 1807:

en donde con motivo de pasar por junto a la puerta principal de la Capilla de Santa María Magdalena y Misericordia, observó había una mujer hecha cadáver tendida en un féretro llamado escaño, que en idioma portugués se dice esquilfe, y las gentes aseguraban era gallega nombrada la Capirota, y habiéndose acercado al sitio, que era fuera y a la entrada de dicha puerta principal, vio y reconoció que era Rosaria Magdalena alias Capirota, mujer del Andrés Remiseiro, vecina que fuera de la motivada parroquia de Lérez, que real y verdaderamente era la misma [...], la cual tenía vestido un pañuelo de muselina blanca, una chaqueta indiana, un guardapiés de bayeta azul y camisa en lo interior, todo ellos bastante viejo: el escaño encima de unas piedras, y a ambos lados dos velas de cera encendidas, colocadas en otros tantos candeleros de palo, y se decía muriera la sobredicha de unas patadas que le dieran: tenía también junto a los pies un plato de estaño en donde se echaba limosna para enterrar el mismo cadáver a la tarde; en cuyo plato dejó el testigo echados igualmente dos cuartos por la propia razón [...]⁴⁹.

Non hai máis que indagar un pouco nos rexistros de defuncións das nosas parroquias para ver a copiosa nómina de veciños que deixaron a saúde e a vida en apartados lugares á procura de fortuna

48 Íd. Unidades de instalación PR43291.

49 Íd. Unidade de instalación PR46679.

ou mellora das condicións paupérrimas de vida, até hai ben poucos anos, vítimas do que hoxe se denominarían pandemias e enfermidades profesionais: unicamente en Santa Mariña de Ribela topamos a celebración de funcións fúnebres por Manuel Nodar Porto en decembro de 1912, morto na Habana aos 55 anos, «oriundo de Parada, vecino de esta parroquia y su oficio cantero y labrador y últimamente en La Habana negociaba en carbón»; ou o falecemento en California no mesmo ano de Manuel Cabada aos 33 anos; ou a morte en 1914 de Xosé Nodar, «que falleció a principios de junio de mil novecientos trece en el punto llamado Ygapoo en el Brasil»...⁵⁰.

Outras das causas de emigración e mortalidade inherente á mesma foi o servizo militar, que duraba entre nove e doce anos na época que tratamos e que afectou a boa parte dos mozos en idade reproductiva útil; máxime coa invasión francesa de 1809. Así, o veciño de Olives Pedro Meda e o seu único irmán foron destinados ao exército en 1808 e até 1810, cando «habiendo estado en el ataque de Badajoz y recibido un balazo en la mano derecha y un sablazo sobre la nariz y pasado al hospital» foi declarado inútil⁵¹. Alonso Maceiro, de Lagartóns, permaneceu no Rexemento Provincial de Compostela entre 1809 e 1812, transitando co exército de Santiago a Vilafranca do Bierzo, Ponferrada, Pobra de Sanabria, etc⁵². Gregorio Varela, tamén de Lagartóns, estivo no «Batallón de Artilleros Voluntarios Gallegos de Cádiz»⁵³. O fregués de Barbude Antón Barcala serviu entre 1809 e 1812, aínda que «por ser muy corto de talla, enfermo e inútil, fue desechado del Real Servicio»; malia iso en xuño de 1809, «sin embargo de no tener más de cuatro pies de alto fue como todos los solteros y casados sin hijos al ataque de la exclusión de los franceses en Santiago sin más armas que un palo», participando na batalla de Ponte Sampaio e seguindo ao xeneral Morillo até Coruña, Lugo e Valladolid⁵⁴. Froilán Torre, de Moreira, empregouse en 1808 en León por mozo das cabalarías de brigada, caíndo prisioneiro

50 A. H. D. S. Fondo parroquial de Santa Mariña de Ribela. Unidade de instalación P008861.

51 A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Serie: expedientes de liberdade e solteiría. Unidade de instalación PR47457.

52 Íd. Unidade de instalación PR47202.

53 Íd. Unidade de instalación PR48193.

54 Íd. Unidade de instalación PR48171.

dos franceses en agosto e sendo conducido ao país galo até a firma da paz en 1814...⁵⁵.

A modo de conclusión

Podemos afirmar que os expedientes de liberdade e solteiría revélanse como un instrumento para obter -cando menos- unha visión de conxunto bastante axeitada da emigración neste período do Antigo Réximen; malia as súas eivas e limitacións á hora de servir como instrumento estatístico fiable ao cen por cento. Cando menos para afondar no tipo de emigración e nas ocupacións desenvolvidas nela, nas que se aprecian nidas divisións por rexións e/ou ocupacións e «especializacións»: os canteiros na zona de Tabeirós-Montes, os zapateiros nas de Noia e Obre, os repartidores de carbón na de Nemancos, etc.

Tamén resultan de utilidade para recentes disciplinas históricas coma o estudo do postergamento da muller e para o ámbito das relacións veciñais, laborais e familiares que tiñan lugar durante as estancias fóra das súas parroquias de orixe e mesmo para os comportamentos durante as viaxes.

Reflicten ademais fenómenos tanxenciais como as situacións bélicas ou de conflito e os efectos das levas para a Real Armada e o exército; e, no caso das parroquias da costa galega, axudan a elaborar a historia do curso patrio e a definir os seus núcleos de acción e as súas bases. Tamén amosan a afección económica e demográfica que supuxeron para o país as guerras contra Inglaterra de 1796-1808 e a posterior contra Francia até 1814. Ou o levantamento das colonias sudamericanas de 1810 contra a Coroa de Castela, que afectou ao comercio dos portos galegos. Asimesmo podemos rastrexar neles as principais rutas marítimas mercantes da época con nomes de buques, batallas navais acontecidas e naufraxios descritos vivamente en primeira persoa polos sobreviventes. Posibilitan a reconstrución detallada e con fiabilidade dos movementos e dinámicas de tropas de diferentes rexementos pola xeografía europea: identificamos membros dos rexementos de infantaría de Mallorca, do de artilleiros voluntarios galegos de Cádiz, do de infantaría do Príncipe, do de

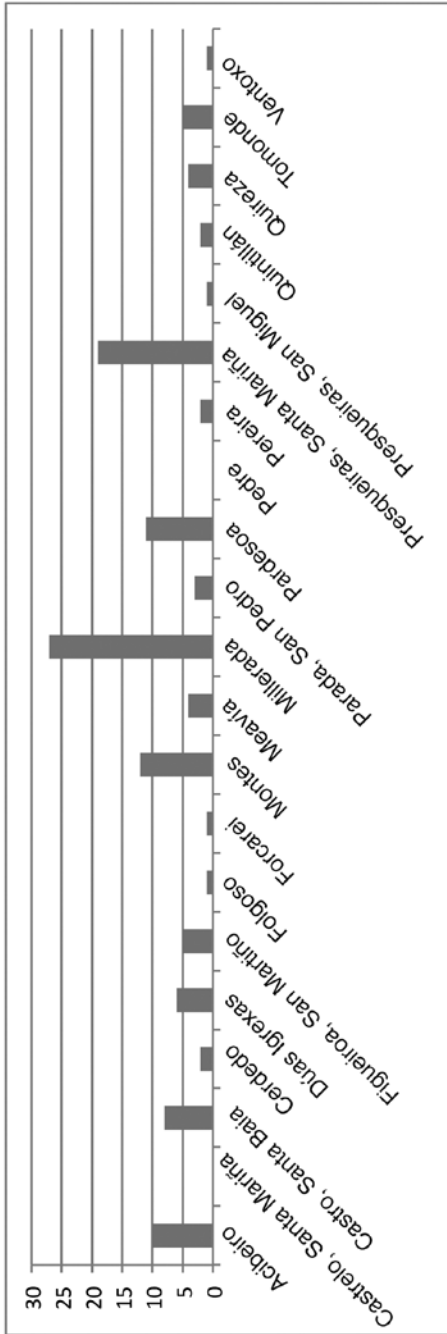
55 Íd. Unidade de instalación PR48706.

infantería de Zamora, do de infantería de León, do de voluntarios de Santiago ou provincial de Compostela, do de voluntarios do Morrazo, do de granadeiros da Coruña... chegando algún dos seus membros até Rusia nos desplazamentos realizados; e proporcionan datos e detalles até agora inéditos sobre accións bélicas concretas.

Revélanos, enfín, a nosa emigración como unha acción as máis das veces gregaria, solidaria, veciñal e mesmo gremial en moitos casos.

Logo desta breve caricatura (que non doutro modo se pode chamar) da emigración vista coa axuda dos expedientes de solteiría, resta por debuxar unha máis completa pintura deste fenómeno na zona en maiores períodos de tempo, co recurso a outras fontes arquivísticas complementarias que afinen as estatísticas obtidas.

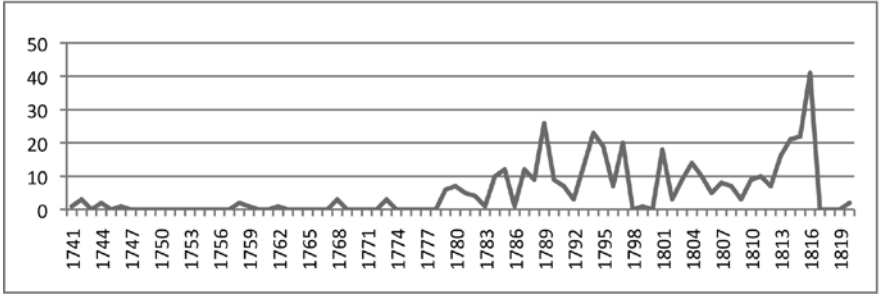
Gráfica 1. Número de expedientes de emigrantes nas terras de Montes entre 1741 e 1816

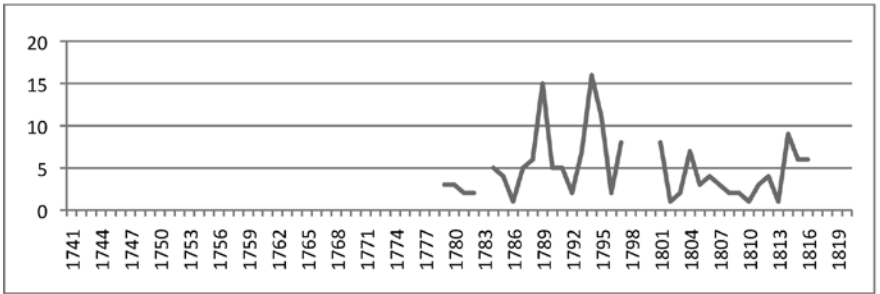
Gráfica 2. Número de expedientes de emigrantes nas terras de Tabeirós entre 1741 e 1816

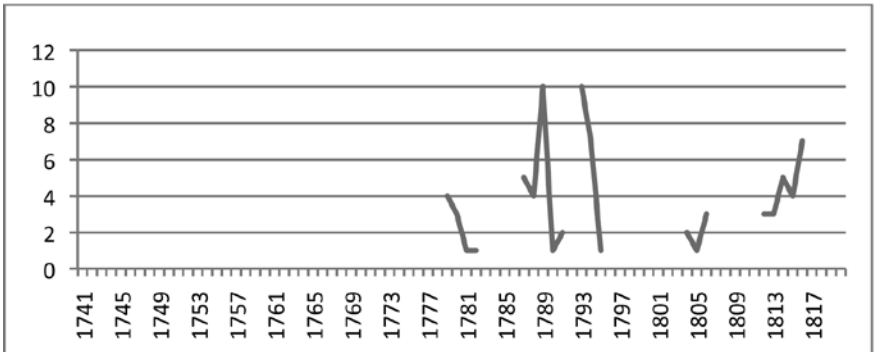
Gráfica 3. Evolución de expedientes de emigrantes nas terras de Tabeiros entre 1741 e 1816

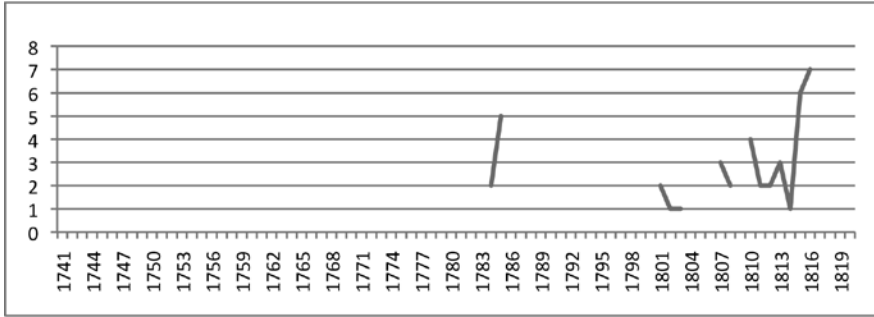
Gráfica 4. Evolución de expedientes de canteiros nas terras de Tabeiros entre 1741 e 1816

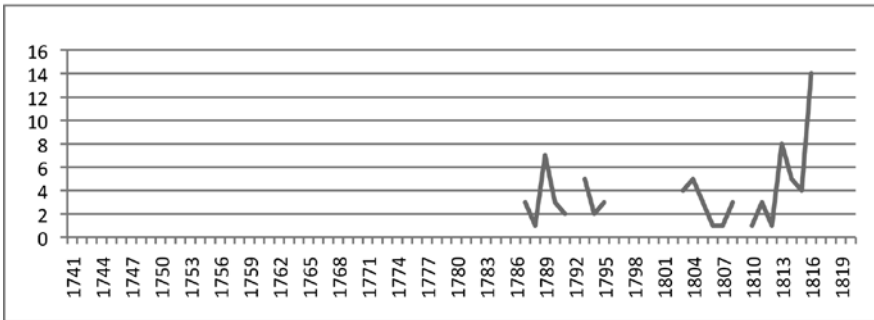
Gráfica 5. Evolución de expedientes de canteiros nas terras de Montes entre 1741 e 1816

Gráfica 6. Evolución de expedientes tramitados por militares nas terras de Tabeirós

Gráfica 7. Evolución dos expedientes tramitados por mandadeiros nas terras de Tabeirós

Anexo

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Pascual García	San Miguel de Arca	Traballou como canteiro antes de 1742 en Sanabria e no Reino de Portugal
Gregorio Muxico	Santo André de Veá	Traballara na diocese de Astorga catro anos antes de 1742
Santiago Vilaverde	San Lourenzo de Ouzande	Traballara como pedreiro na vila de Portomarín antes de 1744 dous anos
Antón Ruza	Santo André de Souto	Traballara como canteiro na vila de Monforte de Lemos antes de 1746
Feliciano Durán	San Xiao de Guimarei	Traballara dúas temporadas na vila de Pontedeume e as súas proximidades antes de 1758
Xoán Antón Piñeiro	Santa María de Aguións	Traballara na compañía dos veciños de San Xiao de Guimarei Xosé Pereira, Caetano Valcárcel e Manuel Valcárcel na «Raya de Reino de Galicia y León y lugares del Cebreiro, Pedrafita y Trabadelos, Arzobispado de Santiago, Lugo y Astorga» entre 1756 e 1762
Xosé Pereira	San Xiao de Guimarei	Traballara na compañía dos veciños de San Xiao de Guimarei Caetano Valcárcel e Manuel Valcárcel e na do veciño de Aguións Xoán Antón Piñeiro na «Raya de Reino de Galicia y León y lugares del Cebreiro, Pedrafita y Trabadelos, Arzobispado de Santiago, Lugo y Astorga» entre 1756 e 1762
Caetano Valcárcel	San Xiao de Guimarei	Traballara na compañía dos seus veciños Manuel Valcárcel e Xosé Pereira e na do veciño de Aguións Xoán Antón Piñeiro na «Raya de Reino de Galicia y León y lugares del Cebreiro, Pedrafita y Trabadelos, Arzobispado de Santiago, Lugo y Astorga» entre 1756 e 1762
Manuel Valcárcel	San Xiao de Guimarei	Traballara na compañía dos seus veciños Caetano Valcárcel e Xosé Pereira e na do veciño de Aguións Xoán Antón Piñeiro na «Raya de Reino de Galicia y León y lugares del Cebreiro, Pedrafita y Trabadelos, Arzobispado de Santiago, Lugo y Astorga» entre 1756 e 1762
Domingos Antón Castro	San Xurxo de Codeseda	Traballara en torno a 1768 en San Fiz de Asma, diocese de Lugo
Ignacio Batallán	San Martiño de Riobó	Traballara desde 1764, con doce anos, como «servinte de canteiro» en Astorga e tres anos en Cádiz até 1778

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Domingos Antón Castro	San Xurxo de Codeseda	Traballara en torno a 1768 en San Fiz de Asma, diocese de Lugo
Domingos Constenla	San Paio de Figueiroa	Estivera traballando tres anos antes de 1768 na cidade de León
André Pumares	Santa Mariña de Ribela	Antes de 1768 traballara tres anos no Ferrol e na xurisdición de Deza
Lúis Eira	San Xiao de Guimarei	Estivera tres anos antes de 1773 traballando na diocese de Astorga, parte do tempo no convento de Nogales
Xoán Antón Brea	Santa María de Nigoi	Antes de 1779 traballara dúas tempadas nas dioceses de Astorga e Oviedo
Xosé Brea	Santa María de Rubín	Traballara dúas tempadas no Reino de León antes de 1780
Francisco Requeixo	San Breixo de Lamas	Traballara antes de 1780 tres tempadas na diocese de Lugo, na abadía de Samos
Bertomeu Piñeiro	San Pedro de Parada	Traballou no Ferrol en 1778 e 1779 cando menos
Pedro Pena	Santa María de Rubín	Traballara dúas tempadas antes de 1780 en Babia, diocese de Oviedo
Clemente Bascuas	Santa Mariña de Agar	Traballara tres tempadas antes de 1780 nas montañas do Cebreiro
Domingos Antón Constenla	San Paio de Figueiroa	Antes de 1781 foi traballar dúas tempadas á diocese de Lugo, ao priorado de Santa María do Cebreiro
Xosé Nodar	San Pedro de Parada	Fora a traballar antes de 1781 en dúas ocasións ao Ferrol
Pascual Castro	San Xurxo de Codeseda	Traballou catro tempadas antes de 1782 á diocese de Lugo
André Gómez	Santa María de Rubín	Traballou antes de 1782 tres tempadas na diocese de Astorga
Xacinto Fernández	San Xurxo de Codeseda	Traballara antes de 1784 na vila de Monforte de Lemos e as súas cercanías
Domingos Antón López	San Xurxo de Codeseda	Antes de 1784 traballou tres tempadas na vila de Monforte de Lemos
Xosé Garrido	Santa Mariña de Ribela	En 1781 traballou en Monforte de Lemos e posteriormente no Ferrol até 1784
Xacobe Sanlouzáns	San Breixo de Lamas	Saíra antes de 1784 a traballar ao Reino de León e á diocese de Oviedo
Xosé García	Santa María de Nigoi	Antes de 1784 traballara na diocese de Astorga

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Domingos Antón Carballeda	Santa María de Loimil	Antes de 1785 saíra tres tempadas á diocese de Lugo
Xacinto Bergueiro	San Xurxo de Codeseda	Traballara como canteiro antes de 1785 no arsenal do Ferrol
Martiño Vilaverde	Santiago de Tabeirós	Traballara no Reino de León en 1783 e 1784 xunto aos seus veciños Martiño Ribadulla, Bernardo Durán e Xosé Caramés
Martiño Ribadulla	Santiago de Tabeirós	Traballou no Reino de León en 1783 e 1784 xunto aos seus veciños Martiño Vilaverde, Bernardo Durán e Xosé Caramés
Bernardo Durán	Santiago de Tabeirós	Traballou no Reino de León en 1783 e 1784 xunto aos seus veciños Martiño Vilaverde, Martiño Ribadulla e Xosé Caramés
Xosé Caramés	Santiago de Tabeirós	Traballou no Reino de León en 1783 e 1784 xunto aos seus veciños Martiño Vilaverde, Bernardo Durán e Martiño Ribadulla
Manuel Fernández	Santa María de Rubín	Traballou antes de 1785 tres tempadas na diocese de Astorga
Francisco Silva	San Xiao de Arnois	Traballara na encomenda de Portomarín en 1785 e 1786
Xosé Arca	Santa María de Nigoi	Traballou en Vilafranca antes de 1786
Manuel Nodar	San Pedro de Parada	Traballara no Ferrol en 1784, 1785 e 1786
Domingos Lourenzo	Santo André de Somoza	Traballara no Reino de León en 1784, 1785 e 1786
Anxo Vilas	Santiago de Tabeirós	Traballara no Reino de León en 1785 xunto aos veciños Martiño Ribadulla, Xurxo Ribadulla e Pedro Rodríguez
Martiño Ribadulla	Santiago de Tabeirós	Traballara no Reino de León en 1785
Xurxo Ribadulla		Santiago de Tabeirós
Pedro Rodríguez	Santiago de Tabeirós	Traballara no Reino de León en 1785
Xoán Loureiro	Santiago de Tabeirós	Traballara en 1785
Domingos Paz	Santa Cristina de Vinseiro	Traballara nas montañas do Reino de León xunto aos seus veciños André Canabal, Francisco Ponte e Mateo Martínez en 1785, 1786 e 1787
André Canabal	Santa Cristina de Vinseiro	Traballara nas montañas do Reino de León entre 1785 e 1787

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Francisco Ponte	Santa Cristina de Vinseiro	Traballara nas montañas do Reino de León entre 1785 e 1787
Mateo Martínez	Santa Cristina de Vinseiro	Traballara nas montañas do Reino de León entre 1785 e 1787
Xoán Rei	San Cristovo de Remesar	Traballara no Reino de León entre 1785 e 1787
Gregorio Fernández	San Miguel de Curantes	Traballara no Reino de León entre 1785 e 1787
Álvaro Igrexa	Santa María de Rubín	Traballara no Reino de León entre 1785 e 1787
Álvaro Bascuas	Santa Mariña de Agar	Traballara no Reino de León entre 1785 e 1787
Manuel Dono	San Pedro de Parada	Traballou no Ferrol en 1785 e 1787
Manuel Porto	San Pedro de Parada	Traballou no Ferrol en 1785 e 1787; e no partido de Chantada en 1804
Alberte Nodar	San Pedro de Parada	Traballou no Ferrol en 1785 e 1787
Baltasar Nodar	San Pedro de Parada	Traballou no Ferrol en 1785 e 1787
Tomé Saborido	Santa Mariña de Ribela	Traballou en 1786 e 1787 na diocese de Lugo, no partido de Deza
Gonzalo Ulla	Santa Mariña de Ribela	Traballou en 1786 e 1787 na diocese de Lugo, no partido de Deza
Gonzalo Nercellas	Santa Mariña de Ribela	Traballou en 1786 e 1787 na diocese de Lugo, no partido de Deza
Manuel Barreiro	Santa Mariña de Ribela	Traballou en 1786 e 1787 na diocese de Lugo, no partido de Deza
Xoán Silva	Santa Mariña de Ribela	Traballou en 1786 e 1787 na diocese de Lugo, no partido de Deza
Xoán Antón Baloira	San Breixo de Lamas	Saíra a traballar entre 1785 e 1788 á diocese de Lugo, vila de Sarria
Martiño Rei	San Breixo de Lamas	Saíra a traballar entre 1785 e 1788 á diocese de Lugo, vila de Sarria
Francisco Riamonde	San Breixo de Lamas	Saíra a traballar entre 1785 e 1788 á diocese de Lugo, vila de Sarria
Ramón Besteiro	San Breixo de Lamas	Saíra a traballar entre 1785 e 1788 á diocese de Lugo, vila de Sarria
Alberte Borraxeiros	San Pedro de Parada	Traballara entre 1785 e 1787 na diocese de Lugo: vila de Chantada e as súas proximidades

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Tomé Nodar	San Pedro de Parada	Traballara entre 1785 e 1787 na diocese de Lugo: vila de Chantada e as súas proximidades
Gregorio Souto	San Pedro de Parada	Traballara entre 1785 e 1787 na diocese de Lugo: vila de Chantada e as súas proximidades
Manuel Muras	San Pedro de Parada	Traballara entre 1785 e 1787 na diocese de Lugo: vila de Chantada e as súas proximidades
Pedro Filloi	Santa María de Olives	Traballara na diocese de Lugo entre 1786 e 1788
Antón Cerviño	San Xurxo de Codeseda	Traballara antes de 1789 durante varios anos na cidade de Betanzos e os seus arredores
André Porto	San Pedro de Orazo	Traballou na vila de Sarria e no Reino de León antes de 1789
Vicenzo Bugallo	San Xoán de Liripio	Traballou entre 1785 e 1789 en Vilafranca do Bierzo
Xosé Heitor	Santa María de Nigoi	Traballou entre 1784 e 1788 na diocese de Ourense
Domingos Antón Ribas	Santa María de Nigoi	Traballou no Reino de León entre 1783 e 1785. E na diocese de Ourense entre 1786 e 1788
Antón Carbón	Santa Mariña de Ribela	Traballou en Coruña entre 1786 e 1788
Mateo Baltar	Santa Mariña de Ribela	Traballou en Coruña entre 1786 e 1788
Caetano Carbón	Santa Mariña de Ribela	Traballou en Coruña entre 1786 e 1788
Xosé Mosteiro	Santa Mariña de Ribela	Traballou en Coruña entre 1786 e 1788
Ramón Mosteiro	Santa Mariña de Ribela	Traballou en Coruña entre 1786 e 1788
Filipe García	Santa Mariña de Ribela	Antes de 1789 saíra dúas temporadas a traballar ao Ferrol
Francisco Fonte	Santa Cristina de Vinseiro	Traballara varios anos antes de 1789 na xurisdición de Camba
André Nogueira	Santa Mariña de Agar	Saíra entre 1786 e 1789 a traballar ao Reino de León
Domingos Antón Caramés	Santa María de Nigoi	Antes de 1789 saíra varias temporadas a traballar ao Reino de León

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Adán Barreiro	San Xurxo de Codeseda	Traballara seis temporadas antes de 1789 na cidade de Betanzos e as súas proximidades; e en 1802 e 1804 no partido de Monforte de Lemos; e no 1803 de novo no das Mariñas de Betanzos
Miguel Bartolomé	Santa Mariña de Ribela	Saíra a traballar en 1787 e 1788 ao partido de Monforte de Lemos
Nicolás Ribadulla	Santiago de Tabeirós	Traballara no Reino de León en 1787 e 1788
Anxo Vila	Santiago de Tabeirós	Traballara no Reino de León en 1787 e 1788
Xoán Durán	Santiago de Tabeirós	Traballara no Reino de León en 1787 e 1791
Simón Terceiro	Santiago de Tabeirós	Traballara no Reino de León en 1787 e 1788
André Pereira	Santa Baia de Pardemarín	Entre 1786 e 1805 traballou na vila de Sarria e freguesías próximas
Gregorio Valadares	Santa Mariña de Barcala	Traballou en Cádiz cando menos sete anos antes de 1790
Francisco Grela	San Miguel de Barcala	Traballou varios anos en Cádiz antes de 1790
Isidro Grela	San Miguel de Barcala	Traballou varios anos en Cádiz antes de 1790
Pedro Laceiras	Santa Mariña de Barcala	Traballou varios anos en Cádiz antes de 1790
Xoán Antón Terceiro	Santiago de Tabeirós	Traballou no Reino de León entre 1785 e 1787
Gregorio Ponte	Santiago de Tabeirós	Traballou no Reino de León entre 1785 e 1787
Xoán Silva	Santiago de Tabeirós	Traballou no Reino de León entre 1785 e 1787
Xacobe Vidal	San Breixo de Lamas	Traballou entre 1785 e 1789 en Triacastela
Xoán Vilaverde	Santa María de Olives	Traballou antes de 1790 en Triacastela
Xacinto Vidal	Santa Baia de Pardemarín	Traballou antes de 1790 en Triacastela
Bieito Fondevila	Santa Baia de Pardemarín	Traballou antes de 1790 en Triacastela; e entre 1796 e 1806 en diversas partes da diocese de Lugo
Domingos Antón Castro	San Breixo de Lamas	Traballou antes de 1790 en Triacastela

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Xoán Antón Lourenzo	San Xurxo de Codeseda	Antes de 1791 pasara catro temporadas traballando na vila de Monforte de Lemos e as súas proximidades
Brais Cabada	San Lourenzo de Sabucedo	Traballou entre 1788 e 1790 no Principado de Asturias e no partido de Sarria
Plácido Caeiro	San Xurxo de Codeseda	Traballara catro tempadas antes de 1791 na cidade de Betanzos e as súas cercanías
Domingos Antón Álvarez	Santa María de Rubín	Traballou en 1789 e 1790 no Reino de León
Francisco Riamonde	San Breixo de Lamas	Traballou antes de 1792 no Reino de León
Anxo Riamonde	San Breixo de Lamas	Traballou antes de 1792 no Reino de León
André Souto	San Xurxo de Codeseda	Traballou tres tempadas antes de 1792 no partido de Monterroso
Rafael Mesía	Santa María de Rubín	Traballou no Reino de León varias tempadas antes de 1793
Francisco Rei	Santa María de Rubín	Traballou en 1787 e 1788 na diocese de Astorga
Anxo Ribas	San Lourenzo de Sabucedo	Traballou antes de 1793 varias tempadas no Principado de Asturias e na diocese de Lugo
Lourenzo Baloira	San Miguel de Curantes	Traballara varias tempadas antes de 1793 na diocese de Lugo, nos partidos de Sarria e do Bierzo
Xoán Durán	Santa Mariña de Agar	Con anterioridade a 1793 traballara na diocese de Oviedo tres tempadas
Xoán Pereiras	San Miguel de Curantes	Traballara entre 1787 e 1790 na diocese de Lugo, na vila de Sarria
Bieito Cuíña	San Cristovo de Remesar	Traballara na diocese de Lugo un par de tempadas na década dos oitenta do século XVIII
Caetano Gonxar	Santa Mariña de Agar	Traballou antes de 1794 catro anos na diocese de Astorga, Reino de León
Bertomeu Piñeiro	San Pedro de Parada	Traballou entre 1791 e 1793 en Chantada e Monforte de Lemos
Bieito Ribas	Santa María de Nigoi	Traballou entre 1791 e 1794 no Reino de León e posteriormente no partido de Betanzos e novamente no Reino de León até 1814
Domingos Antón Piñeiro	Santa María de Nigoi	Traballou entre 1791 e 1794 no Reino de León

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Xosé Louzán	San Xurxo de Cereixo	Traballara entre 1791 e 1793 no Reino de León
Xoán Pena	Santa María de Nigoi	Antes de 1794 traballou tres tempadas no Reino de León
Xosé García	Santa María de Nigoi	Antes de 1794 traballou tres tempadas no Reino de León
Uxío Rodríguez	San Xurxo de Codeseda	Antes de 1794 traballara cinco tempadas no Ferrol e no partido de Chantada; e semella que en Santa María de Sada entre 1812 e 1814
Xoán Picallo	San Xurxo de Codeseda	Antes de 1794 fora durante cinco anos a traballar á vila de Monforte de Lemos e ás súas proximidades; e en 1812 e 1813 ás proximidades do Ferrol
Antón Bergueiro	San Xurxo de Codeseda	Antes de 1794 traballou cinco tempadas no Ferrol e as súas cercanías
Francisco Constenla	Santa María de Nigoi	Traballara tres tempadas antes de 1794 ao Reino de León
Melchor Pena	Santa María de Nigoi	Entre 1791 e 1793 traballou na vereda real que saía da Coruña ao bispado de Lugo
Santiago Pena	Santa María de Nigoi	Entre 1791 e 1793 traballou no Reino de León
Anxo Deitor	Santa María de Nigoi	Entre 1791 e 1793 traballou no Reino de León
Bieito Rosende	Santa María de Nigoi	Entre 1791 e 1793 traballou no Reino de León
Xoán Folgar	Santa María de Nigoi	Entre 1791 e 1793 traballou na diocese de Oviedo
Xoán Castrelo	Santa María de Rubín	Traballara entre 1792 e 1794 tres tempadas na diocese de Oviedo
Francisco Dono	San Pedro de Parada	Traballou en 1793 no Reino de León e no 1794 en Chantada
Bieito Terceiro	Santiago de Tabeirós	Traballou en 1793 no Reino de León e no 1794 en Chantada
Xoán Ribas	San Pedro de Parada	Traballou en 1793 no Reino de León e no 1794 en Chantada
Manuel Ribas	San Pedro de Parada	Traballou en 1793 no Reino de León e no 1794 en Chantada
Teodoro Brea	San Xurxo de Codeseda	Antes de 1795 saíra cinco tempadas da súa freguesía

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Filipe Fernández	Santa Mariña de Ribela	Antes de 1795 saíra catro tempadas á diocese de Lugo
Roque Cabada	Santa Mariña de Ribela	Antes de 1795 saíra catro tempadas á diocese de Lugo
Manuel Galán	Santa María de Nigoi	Saíra a traballar ao Reino de León varias tempadas antes de 1795
Xacobe Sueiro	San Xurxo de Codeseda	En 1792, 1793 e 1794 saíra a traballar ao Ferrol e Monterroso
Xoán Riamonde	San Breixo de Lamas	En 1792, 1793 e 1794 saíra a traballar ao Reino de León
Ambrosio Trabadelo	Santa Mariña de Ribela	Antes de 1795 saíra tres tempadas ao Ferrol
Xosé Baltar	San Breixo de Lamas	Entre 1788 e 1791 saíra a traballar anualmente á diocese de Lugo
Xosé Ribas	Santa María de Nigoi	Traballara no Ferrol entre 1793 e 1795
Baltasar Nogueira	Santa Mariña de Agar	Antes de 1796 traballara cinco tempadas no Reino de León
Xoán Silva	Santa Mariña de Ribela	Entre 1794 e 1796 traballou na diocese de Lugo
Francisco Vázquez	Santa María de Rubín	Antes de 1797 fora tres tempadas ao Reino de León
Ignacio Igrexas	Santa María de Rubín	En 1791, 1792, 1796 e 1797 traballou no Reino de León
Xoán Antón Picallo	Santa Mariña de Ribela	Antes de 1797 saíra dúas tempadas á cidade da Coruña
Francisco Cabada	Santa Mariña de Ribela	Traballou na diocese de Lugo en 1794, 1795 e 1796
Rafael Ovede	San Miguel de Curantes	Antes de 1797 saíra catro tempadas á diocese de Lugo
Xoán Pazos	Santa María de Rubín	Antes de 1797 saíra a traballar fóra da parroquia
Xoán Piñeiro	San Pedro de Parada	Entre 1795 e 1797 traballara no partido de Chantada
Xacobe Ribadulla	Santiago de Tabeirós	Desde 1792 até 1810 saíra a traballar a Chantada e ao Reino de León
Manuel González	Santa Baia de Pardemarán	Traballara desde 1793 até 1801 na diocese de Lugo. Posiblemente sexa o mesmo Manuel González que traballou no partido de Sarria entre 1811 e 1813
André Colazo	San Cristovo de Remesar	Antes de 1801 foi catro tempadas a traballar á diocese de Lugo

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Xoán Vidal	San Lourenzo de Sabucedo	Traballou na diocese de Lugo en 1796; e entre 1797 e 1800 no partido do Salnés
Bieito Terceiro	Santiago de Tabeirós	Entre 1797 e 1799 traballou no Reino de León
Francisco Picáns	Santa Cristina de Vinseiro	Entre 1797 e 1800 traballou na diocese de Astorga
Miguel Rozados	Santa Cristina de Vinseiro	Mestre de canteiría xa en 1797 que fixo traballos en Astorga
Xosé Troitiño	Santa Mariña de Ribela	Mestre de canteiría, no 1801 traballara en Santiago do Burgo, San Xiao de Almeiras, San Pedro de Nos e Santa María de Cambre. Residía en Santa María do Temple
Francisco Espiño	San Vicenzo de Berres	Entre 1798 e 1800 traballara no Reino de León
Gregorio Rodríguez	San Cristovo de Remesar	Antes de 1802 estivera dúas tempadas traballando na diocese de Lugo
Xoán Caramés	Santiago de Tabeirós	No 1803 facía seis anos que traballaba no Reino de León
Xoán Besteiro	San Xurxo de Codeseda	Traballara unha tempada antes de 1803 na zona de Betanzos
Xoán Mato	Santa María de Rubín	Antes de 1804 xa fora varias tempadas co seu irmán e mestre de canteiría André Mato ao Reino de León e diocese de Astorga
André Mato	Santa María de Rubín	Mestre de canteiría antes de 1804, traballou na diocese de Astorga
Francisco Mato	Santa María de Rubín	Irmán dos precedentes e con similar tesitura
Manuel Pena	San Pedro de Parada	Desde 1799 até 1804 traballaba por tempadas anuais na parroquia de Santa Baia de Cira
Crescencio Leis	Santiago de Tabeirós	En 1804 declara que estivera ausente cinco tempadas traballando nas proximidades da cidade de León
Nicolás Constenla	Santiago de Tabeirós	No 1804 xa pasara seis anos traballando no Reino de León; parece que continuou até 1810
Gabriel Fonte	San Xurxo de Codeseda	En 1804 declara ter saído tres tempadas a traballar ao partido de Monforte de Lemos. Semella que tamén traballou na Coruña en 1812
Gregorio Souto	San Cristovo de Remesar	En 1804 declara ter traballado nas montañas de León antes de ser reclutado para o servizo militar

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Lázaro Vilela	Santa María de Olives	No 1805 declara que desde facía doce anos saía a traballar por tempadas á diocese de Lugo
Xosé Ribas	San Xurxo de Codeseda	Desde 1801 até 1805 saíra a traballar aos conventos de Monfero e Aciveiro
Manuel Cerviño	San Xurxo de Codeseda	Desde 1801 até 1805 saíra a traballar aos conventos de Monfero e Aciveiro
Santiago Fernández	San Xurxo de Codeseda	Desde 1801 até 1805 saíra a traballar aos conventos de Monfero e Aciveiro
Xacinto Fernández	San Xurxo de Codeseda	Desde 1801 até 1805 saíra a traballar aos conventos de Monfero e Aciveiro
Manuel Castro	San Xurxo de Codeseda	Traballara en 1802 e 1804 no partido de Monforte de Lemos; e no 1803 no das Mariñas de Betanzos
Xacinto Souto	San Xurxo de Codeseda	Traballara en 1802 e 1804 no partido de Monforte de Lemos; e no 1803 no das Mariñas de Betanzos
Antón Souto	San Xurxo de Codeseda	Traballara en 1802 e 1804 no partido de Monforte de Lemos; e no 1803 no das Mariñas de Betanzos
Manuel Maceira	Santa María de Nigoi	Entre 1800 e 1806 saíu cada ano a traballar ao partido de Betanzos
Francisco Cumbras	Santa María de Nigoi	Entre 1800 e 1806 saíu cada ano a traballar ao partido de Betanzos
Domingos Nodar	San Pedro de Parada	Entre 1800 e 1806 saíu cada ano a traballar ao partido de Betanzos e a Chantada
Manuel García	San Xurxo de Codeseda	En 1803 e 1804 traballou no partido de Ventosa
Bernardo Vilaboa	San Xurxo de Codeseda	Parece que en 1803 e 1804 traballou no partido de Ventosa
Francisco Fraíz	San Xurxo de Codeseda	Parece que en 1803 e 1804 traballou no partido de Ventosa
Ramón Garrido	San Xurxo de Codeseda	Parece que en 1803 e 1804 traballou no partido de Ventosa
Pedro Somoza	Santa Baia de Pardemarín	Traballou fóra da parroquia en 1804 e 1805
Caetano Canosa	Santa Baia de Pardemarín	Traballou fóra da parroquia en 1804 e 1805
Manuel Bataneiro	Santa Baia de Pardemarín	Traballou fóra da parroquia en 1804 e 1805
Xosé Durán	Santiago de Tabeirós	Traballou en Oseira antes de 1806

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Xoán Ponte	Santa María de Nigoi	Traballou en Oseira antes de 1806
Manuel Ponte	Santa María de Nigoi	Traballou en Oseira antes de 1806
Carlos Sanmartiño	San Pedro de Parada	Traballou en Oseira antes de 1806
Francisco Vázquez	San Xurxo de Codeseda	Traballou no mosteiro de Sobrado dos Monxes varias tempadas antes de 1807
Bernardo Ermida	San Xurxo de Codeseda	Traballou no mosteiro de Sobrado dos Monxes varias tempadas antes de 1807
Xosé Gando	San Xurxo de Codeseda	Traballou no mosteiro de Sobrado dos Monxes varias tempadas antes de 1807
Domingos Antón Fernández	San Xurxo de Codeseda	Traballou nos mosteiros de Sobrado dos Monxes e Monfero varias tempadas antes de 1807
Xoán Antón Gómez	San Xurxo de Codeseda	Traballou en 1806 no partido de Monforte de Lemos
Xoán Antón Lourenzo	San Xurxo de Codeseda	Traballou en 1806 no partido de Monforte de Lemos
Xosé Gómez	San Xurxo de Codeseda	Traballou en 1806 no partido de Monforte de Lemos
André Gómez	San Xurxo de Codeseda	Traballou en 1806 no partido de Monforte de Lemos
Xosé Fragoso	San Xurxo de Codeseda	En 1804 e 1805 traballou no mosteiro de Monfero e no 1806 na cidade da Coruña
Domingos Antón Eirín	San Xurxo de Codeseda	En 1804 e 1805 traballou no mosteiro de Monfero e no 1806 na cidade da Coruña
Ignacio Picallo	San Xurxo de Codeseda	En 1804 e 1805 traballou no mosteiro de Monfero e no 1806 na cidade da Coruña
Xosé Raposo	San Xurxo de Codeseda	Traballara na Coruña con anterioridade a 1807
Manuel Colazo	San Cristovo de Remesar	Traballara no Reino de León en 1806, 1807 e 1808
Domingos Antón Álvarez	Santa Baia de Pardemarín	Traballara na vila de Sarria en 1807, 1808 e 1809
Pedro Ribas	Santa Baia de Pardemarín	Traballara na vila de Sarria en 1807, 1808 e 1809
Rafael Pereiras	Santa Baia de Pardemarín	Traballara na vila de Sarria en 1807, 1808 e 1809
Xoán Cacheiro	San Cristovo de Remesar	Antes de 1809 traballou no Reino de León e na vila de Sarria

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Xoán Ribadulla	Santiago de Tabeirós	Entre 1798 e 1810 saíu a traballar ao Reino de León
Ignacio Loureiro	Santa María de Nigoi	Antes de 1811 saíu en dúas ocasións a traballar ao Reino de León
Santiago Alonso	San Lourenzo de Sabucedo	Traballou no Ferrol en 1808 e na Pobra do Deán en 1810
Santiago Bouzas	San Lourenzo de Sabucedo	Traballou na Pobra do Deán en 1810
Xoán Bouzas	San Lourenzo de Sabucedo	Traballou na Pobra do Deán en 1810
Pascual Alonso	San Lourenzo de Sabucedo	Traballou na Pobra do Deán en 1810
Vicenzo Brea	San Xurxo de Codeseda	Traballou no partido de Monterroso en 1810 e 1811
Vicenzo Igrexa	San Xurxo de Codeseda	Traballou no partido de Monterroso en 1810 e 1811
Xosé Castro	San Xurxo de Codeseda	Traballou no partido de Monterroso en 1810 e 1811
Tomé Ruzo	San Xurxo de Codeseda	Traballou no partido de Monterroso en 1810 e 1811
Mateo Frende	Santa Baia de Pardemarín	Traballou en Sarria entre 1809 e 1812
Manuel Batán	Santa Baia de Pardemarín	Traballou en Sarria entre 1809 e 1813
Henrique Filloi	Santa Baia de Pardemarín	Traballou en Sarria entre 1809 e 1812
Xacinto Cabana	Santa Baia de Pardemarín	Traballou en Sarria entre 1809 e 1812
Domingos Antón Nodar	San Pedro de Parada	Traballou en Chantada en 1809; en San Xoán de Carbia en 1810; e en Melide en 1811
León Tosar	San Miguel de Cora	Entre 1804 e 1813 traballou continuamente na Coruña
Ignacio Batán	Santa Baia de Pardemarín	Traballou no partido de Sarria en 1811, 1812 e 1813
Ignacio Rozados	Santa Baia de Pardemarín	Traballou no partido de Sarria e no Reino de León entre 1811 e 1815
Luís Fragoso	San Xurxo de Codeseda	Traballou na Coruña en 1812
Xoán Eirín	San Xurxo de Codeseda	Traballou na Coruña en 1812

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Uxío Fonte	San Xurxo de Codeseda	Traballou na Coruña en 1812
Manuel Arxón	San Xurxo de Cereixo	Traballara no Reino de León en 1812 e 1813
Francisco Picáns	San Xurxo de Cereixo	Traballara no Reino de León en 1812 e 1813
Francisco Louzao	San Xurxo de Cereixo	Traballara no Reino de León en 1812 e 1813
Francisco Anxo Igrexa	San Xurxo de Codeseda	Traballou na Coruña entre 1809 e 1814
Bieito Fernández	San Xurxo de Codeseda	Traballou na Coruña entre 1809 e 1814
Santiago Garrido	San Xurxo de Codeseda	Traballou na Coruña entre 1809 e 1814
Pedro Corbal	San Xurxo de Codeseda	Traballou na Coruña entre 1809 e 1814
Pedro Cerviño	San Xurxo de Codeseda	Traballara nas proximidades do Ferrol en 1812 e 1813
Francisco Souto	San Xurxo de Codeseda	Traballara nas proximidades do Ferrol en 1812 e 1813
Ramón Gorís	San Martiño de Riobó	Antes de 1814 traballara tres tempadas no Reino de León
Isidro Igrexa	San Pedro de Parada	Traballou en Chantada no 1804
Baltasar Barral	San Pedro de Parada	Traballou en Chantada no 1804
Caetano Nogueira	San Tomé de Acorados	Traballou en 1813 e 1814 en Santiago de Villardeciervos, diocese de Astorga
Santiago Lourenzo	San Xurxo de Codeseda	Traballara en 1814 no mosteiro de San Xusto de Toxosoutos
Ventura Caeiro	San Xurxo de Codeseda	Traballara en 1814 no mosteiro de San Xusto de Toxosoutos
Xiao Lourenzo	San Xurxo de Codeseda	Traballara en 1814 no mosteiro de San Xusto de Toxosoutos
Francisco Castro	San Xurxo de Codeseda	Traballara en 1814 no mosteiro de San Xusto de Toxosoutos
Xurxo Picáns	Santa Cristina de Vinseiro	Traballou no Reino de León en 1811 e 1814
Francisco Ribeira	Santa Cristina de Vinseiro	Traballou no Reino de León en 1811 e 1814
Francisco Bergueiro	Santa María de Nigoí	Traballou no Reino de León en 1811 e 1814

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Xosé Rozados	San Xurxo de Codeseda	Traballou en Santa María de Sada en 1812, 1813 e 1814
Pedro Souto	San Xurxo de Codeseda	Traballou en Santa María de Sada en 1812, 1813 e 1814
Francisco Figueira	Santa Baia de Pardemarín	Entre 1796 e 1814 saíu a traballar dezaoitto tempadas á diocese de Lugo e partido de Sarria
Ignacio Martínez	Santa Baia de Pardemarín	Traballou no Reino de León en 1812 e 1815
Xacobe Bendoiro	Santa Baia de Pardemarín	Traballou no Reino de León en 1812 e 1815; e en Sarria no 1816
Filipe Montoiro	Santa Baia de Pardemarín	Traballou no Reino de León en 1812 e 1815
Ignacio Pena	Santa Baia de Pardemarín	Traballou en Cádiz entre 1812 e 1815
André Lois	Santa Baia de Pardemarín	Traballou en Cádiz entre 1812 e 1815
Francisco Pena	Santa Baia de Pardemarín	Traballou en Cádiz entre 1812 e 1815
Xosé Filloi	Santa Baia de Pardemarín	Traballou en Cádiz entre 1812 e 1815
Xosé González	Santa Baia de Pardemarín	En 1816 traballou na diocese de Lugo, en terra de Sarria
Xiao Maceiras	Santa Baia de Pardemarín	En 1816 traballou na diocese de Lugo, en terra de Sarria
Miguel Rodríguez	Santa Baia de Pardemarín	En 1816 traballou na diocese de Lugo, en terra de Sarria
Xoán Cabada	San Lourenzo de Sabucedo	Entre 1806 e 1816 saíu en varias ocasións a traballar á diocese de Lugo
Alexo Pichel	San Lourenzo de Sabucedo	Entre 1806 e 1816 saíu en varias ocasións a traballar á diocese de Lugo
Fermín Garrido	San Lourenzo de Sabucedo	Entre 1806 e 1816 saíu en varias ocasións a traballar á diocese de Lugo
André Bouzas	San Lourenzo de Sabucedo	Entre 1806 e 1816 saíu en varias ocasións a traballar á diocese de Lugo
Ignacio Cabada	San Xurxo de Codeseda	En 1816 declara ter traballado no partido de Sarria desde os catorce anos e no Reino de León desde os dezasete
Manuel Deitor	Santa María de Nigoi	Antes de 1816 traballou no Reino de León
Bieito García	Santa María de Nigoi	Antes de 1816 traballou no Reino de León

Nome	Parroquia de orixe	Observacións
Marcos Louzao	Santa Mariña de Ribela	Desde os doce anos e até 1804 saíu a traballar á diocese de Lugo; e desde 1807 ao partido de Noia

Bibliografía

- ÁLVAREZ ARVELO, Ramón. «Los expedientes de soltería y viudedad como fuente para el estudio del siglo XIX en Canarias», XIX Coloquio de Historia Canario americana [2014], Las Palmas de Gran Canaria. Páxs. 902-911.
- BRITO GONZÁLEZ, A. «Un instrumento para el conocimiento del discurso de los inmigrantes europeos en Canarias en el Antiguo Régimen: los expedientes de soltería», XX Coloquio de Historia Canario Americana [2012], Las Palmas de Gran Canaria. Páxs. 606-623.
- DALRYMPLE, W. «Viaje a España y Portugal». En V. García Mercadal. *Viajes de extranjeros por España y Portugal*. Vol. III. Madrid: Editorial Aguilar, 1962.
- EIRAS ROEL, A. e REY CASTELAO, O. (Eds.) *Migraciones internas y medium distance en la Península Ibérica, 1500-1900*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1993.
- FEIXÓ, Frei Benito Jerónimo. *Teatro Crítico Universal*. Tomo IV. Peregrinaciones sagradas y romerías. Madrid: por don Blas Morán, 1775.
- LAFUENTE e ALCÁNTARA, E. *Cancionero popular*. Tomo II. Madrid: Imprenta de Carlos Bailly Bailliere, 1865.
- MEIXIDE PARDO, A. *La emigración gallega intrapeninsular en el siglo XVIII*. Madrid: instituto Balmes de Sociología (CSIC), 1960.
- NAHOUM GRAPPE, Véronique. «Ennuï et migration: pourquoi partir?», en *France, terre de migrations internes, France, terre d'immigrants*. Actes du colloque d'Aurillac. Le Migrant, n° 5-7, xuño de 1985.
- PEDRET CASADO, Paulino. *El matrimonio en las constituciones sinodales de Galicia desde el Concilio de Trento, especialmente en las del arzobispo de Santiago, don Francisco Blanco*. Santiago de Compostela: Imprenta Paredes, 1943.
- REY CASTELAO, Ofelia. «Hombres y ejército en Galicia: la leva de 1762». En *Espacio, Tiempo y Forma*. Serie IV, Historia Moderna, T. 7 (1994),
- REY CASTELAO, Ofelia. *A Galicia clásica e barroca*. Vigo: Galaxia, 1998.
- SIMÓN PALMER, María del Carmen. Faroleros y serenos (notas para su historia). En *Anales del Instituto de Estudios Madrileños* n° 12, 1976.
- VÁZQUEZ, A. «Galicia y las siegas en Castilla». En *Boletín de la Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de Orense*, tomo XVI.
- VÁZQUEZ MARTÍNEZ, A. *Galicia e a seitura en Castela*. Santiago de Compostela: Museo do Pobo Galego, 1997.
- VV. AA. *Vigo en su historia*. Vigo: Caja de Ahorros Municipal de Vigo, 1980.